

Tadqiqot UZ

ISSN 2181-9513

Doi Journal 10.26739/2181-9513

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯДА ИННОВАЦИЯЛАР

2-МАХСУС СОН

ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК-2

INNOVATIONS IN PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

SPECIAL ISSUE-2

**2020 ЙИЛ - "ИЛМ-МАЪРИФАТ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ ЙИЛИ"**

TOSHKENT-2020

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

1.Насырова З.М. КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ДИАГНОСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ.....	5
2.Пўлатова Д.Р. ТАЛАБАЛАРДА ИНТЕНСИВ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎҚИТИШ ТАМОЙИЛЛАРИ.....	12
3.Холмирзаева З.Й. КИМЁВИЙ ЭЛЕМЕНТЛАР ДАВРИЙ СИСТЕМАНИНГ ЯРАТИЛИШ ТАРИХИ МАЪЛУМОТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШДА ТИЗИМЛИ ЁНДОШУВНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ.....	18
4.Гизатулина О.И. ПРАКТИЧЕСКАЯ МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ.....	25
5.Каримова Н.Р. ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СТИМУЛ РАЗВИТИЯ РЕФЛЕКСИНЫХ УМЕНИЙ.....	32
6.G'oyibnazarova N.R. DIDAKTIK VA TA'LIMIY O'YINLAR ORQALI ONA TILI VA MATEMATIKA DARSLARINI INTEGRATSIYALASH.....	38
7.Самиджоновна М.Х. ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ ИШИГА ЙЎНАЛТИРИШ МУАММОЛАРИ.....	42
8.Худайбердиева Г.Х., Алланазаров М.М. ЁШЛАРНИ ҒОЯВИЙ ТАРБИЯЛАШНИНГ УСУЛЛАРИ, ШАКЛЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ.....	46
9.Хайтметов Р.К., Мадалимов Т.А., Ахатов Л.К. КАПИТАЛИЗМ ВА ИНСОН ПСИХОЛОГИЯСИ.....	53
10.Ахмедова Н.Я. ОБУЧЕНИЕ ТАМОЖЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В КУРСЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РУССКОГО ЯЗЫКА.....	62
11.Хайров Р.З., Раҳмонбердиев Ш.Р. ТАСВИРИЙ САЊАТ ДАРСЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРГА ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВНИНГ МЕТОДИК УСУЛЛАРИ.....	68
12.Kurbanova D.B., Shaynazarova V.Kh. THE IMPORTANCE OF TEACHING GRAMMAR IN CONTEXT.....	76

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ INNOVATIONS IN PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

Хайтметов Раимберди Кудратуллоевич
Мадалимов Тимур Абдувалиевич
Ахатов Лутфулло Кароматуллоевич
Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика
институтининг "ижтимоий фанлар кафедраси" ўқитувчилари

КАПИТАЛИЗМ ВА ИНСОН ПСИХОЛОГИЯСИ

For citation: R.K. Khaitmetov, T.A. Madalimov, L.K. Akhatov. Capitalism and human psychology. Journal of innovations in pedagogy and psychology, 2020 Journal of innovations in pedagogy and psychology 2020, special issue 2, pp. 53-61

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9513-2020-SI-2-9>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада франциялик машҳур файласуф ва социопсихолог Эмиль Дюркгеймнинг жамиятнинг моддий тараққиёти ривожининг инсон психологиясига таъсири борасидаги қарашлари муҳокама қилинади. Хусусан муаллифнинг суицид ҳақидаги қарашлари, унинг келиб чиқиши борасидаги фикрлари, ўз замонасига оид статистик маълумотлари келтириб ўтилган. Суицид турлари унинг жамият инқирози билан боғлиқлиги қачон ва қай ҳолатда содир этилиши очиқ берилган. Яна капиталистик жамиятнинг камчиликлари, инсонлар психикасида содир бўлаётган ўзгаришлар, ҳозирги ва қадимги жамиятнинг асосий фарқлари ҳақидаги Дюркгейм қарашлари кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: социология, психология, суицид, альтуризм, эго, аномия, индивидуализм, атеизм, меланхолия, капитализм.

**Khaitmetov Raimberdi Kudratulloevich
Madalimov Timur Abduvalievich
Akhatov Lutfullo Karomatulloevich**
Teachers of the Department of "Social Sciences"
of the Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent Region

CAPITALISM AND HUMAN PSYCHOLOGY

ABSTRACT

This article discusses the views of the famous French philosopher and socio-psychologist

Emile Durkheim on the impact of the development of the material development of society on human psychology. In particular, the author's views on suicide, his views on his origin, and statistics on his time are given. Types of suicides have been identified when and under what circumstances it is associated with a social crisis. At the same time, Durkheim's views on the shortcomings of capitalist society, the changes taking place in the human psyche, and the main differences between modern and ancient society are examined.

Keywords: sociology, psychology, suicide, altruism, ego, anomie, individualism, atheism, melancholy, capitalism.

Хайтметов Раимберди Кудратуллоевич
Мадалимов Тимур Абдувалиевич
Ахатов Лутфулло Кароматуллоевич
 преподаватели кафедры "социальных наук"
 Чирчикского государственного педагогического
 института Ташкентской области

КАПИТАЛИЗМ И ПСИХОЛОГИЯ ЧЕЛОВЕКА

АННОТАЦИЯ

В данной статье обсуждаются взгляды известного французского философа и социально-психолога Эмиля Дюркгейма на влияние развития материального развития общества на психологию человека. В частности, приведены взгляды автора на самоубийство, его взгляды на его происхождение, статистика его времени. Типы самоубийств были выявлены, когда и при каких обстоятельствах это связано с социальным кризисом. В то же время рассматриваются взгляды Дюркгейма на недостатки капиталистического общества, изменения, происходящие в психике человека, и основные различия между современным и древним обществом.

Ключевые слова: социология, психология, суицид, альтруизм, эго, аномия, индивидуализм, атеизм, меланхолия, капитализм.

ХХ аср инқирозни кучли ҳис этиш билан бошланган эди ва у шу ҳиссиёт билани поёнига етди. [1, С.132] Хўш XXI асрчи? У нима билан бошландию қандай давом этмоқда? Шу каби саволларни қўйиб яшаётган асримизни муҳокама қиладиган бўлсак, ҳозир ҳам вазият ўзгармаганлигини кўришимиз мумкин. Бунга яққол мисол сифатида бугунги кунда бутун инсониятни ларзага солаётган COVID-19 пандемиясини ҳам келтиришимиз мумкиндир. Бу эса ўз навбатида глобаллашув деган буюк бир феноменнинг маҳсулидир.

Умуман ҳозирги кунда глобаллашмаган соҳанинг ўзи қолмади. Барча соҳоларнинг глобаллашуви, уларнинг ривожланиши темпини олдинги даврга нисбатан анча ошириб юборди. Лекин минг афсуски айрим жамиятлар руҳий жиҳатдан мана шу темпга тайёр эмасдилар. Яъни улар айрим соҳаларда яратилаётган инновацияларнинг орқасидан қўвиб етолмаяптилар, бу эса ўз навбатида турли оқибатларга олиб келмоқда:

Биринчидан: Мутахассис ўз соҳаси доирасида кашф этилаётган янгиликларидан қолиб кетмаслик учун сутканинг асосий қисмини ўз ўстида ишлашга сарфлаши керак. Акс ҳолда у рақобатга бардош беролмайди ва ишсиз қолиб кетиш эҳтимоли

катта. Натижада инсонларнинг бир-бири билан мулоқот қилишга, оиласи билан кўпроқ вақт ўтқозишга вақти кам ва ёки умуман йўқдир. Бу эса бегоналашув деган иллатни олиб келди.

Иккинчидан: Барча соҳаларда яратилаётган инновациялар ўз-ўзидан инсон эҳтиёжлари доирасининг кенгайишига олиб келмоқда. Ушбу эҳтиёжнинг ҳаммасини қондиришни эса деярли имкони йўқдир.

Учинчидан: Эркинлик меъёрининг бўзилиши. Глобаллашган замонавий жамиятда яшовчи инсон керагидан ортиқро эркинликни талаб қилмоқда. Бу эркинлик шу даражага етдики, ҳаттоки улар энди нафақат жамият қонунлари балки, табиат қонунларини ҳам либераллаштиришга ўринишмоқда. Биржинсли никоҳлар шулар жумласидандир...

Юқоридаги ва бошқа омилларнинг натижасида инсон руҳий тушқунликка тушуб қолмоқда. Бу эса ўз навбатида жаҳонда ўз жонига қасд қилишдек мудҳиш ҳодисанинг сонини ошишига сабаб бўлмоқда.

Умуман инсониятга суицид ҳодисаси антик даврдан бошлаб маълумдир. Масалан барча соҳаларга эркинлик берган Қадимги Юнонистон ҳаттоки ўз жонига қасд қилиш ҳуқуқини ҳам ўз фуқароларидан дариг тутмаган. Фақатгина ўлим жазосига маҳкум этилганларгина бундай ҳуқуққа эга эдилар. [2] Давлат (ageoragus)нинг рухсатсиз бошқа ҳолатларда агар фуқаро ўз жонига қасд қилса, ўлимидан кейин давлат томонидан қаттиқ жазоланган. Яъни унинг танаси парчаланиб турли жойларга кўмилган. Агар давлат рухсат берса яъни муҳокама қўйиб ижобий жавоб берса фуқаро ўз жонига қасд қилиши мумкин бўлган.

Аммо Юстиниан (VI-аср Византия императори) қонунларида асоссиз ўз жонига қасд қилиш қораланади. "Ким агар ўзини айямаса, бошқани ҳам айямайди. Шунингдек ўзини осган инсонни дафн қилмаслик лозим, чунки у ҳаёт қийинчиликлари туфайли эмас, балки ўзининг иродаси билан бу ишни амалга оширган. Бунда суицид жинояти, армиядан қочган аскар жиноятига тенглаштирилган.

Қулдорлик жамиятида ҳам қулнинг олди-соттисида агар қул сотиб олинганидан кейин олти ой давомида ўзини ўлдириб қўйса у сотган одам пулини қайтарган. Ва ёки рус ёзувчиси Григорий Шалвович Чхартишвили тили билан айтганда "Тарихий тенденция шундан иборатки, синфлар ва давлатларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши билан жамият ўз жонига қасд қилишни тобора қаттиқлаштирди. Бу тушунарли - давлатнинг манфаатлари тобора кўпроқ шахсий эркинликни чеклашни талаб қилди;..."[2, С.86.]

Ўрта асрлар христиан дунёсида ўз жонига қасд қилиш нафақат жиноят, балки гуноҳ ҳам бўлган. Уларга дафн маросимлари христиан эътиқодига кўра бажо келтирилмаган. Бир сўз билан айтганда суицид эгаси шайтоннинг малайи деб ўқитилган. Аммо шарқда вазият сал бошқачароқ эди. Хусусан Ҳиндистон ва Япония жамиятларида суициднинг альтуристтик тури жуда ҳам ривожланган эди. Улар бу ҳолатни қаҳрамонлик, жасорат, мардлик, садоқат рамзи сифатида қарар эди. Масалан Ҳиндистондаги "сати" одати яъни эри ўлган аёлнинг ўз жонига қасд қилиши, япон самурайларининг "харакири" ва ёки "сеппуку" каби суицидга алоқадор одатларини келтиришимиз мумкиндир. Шу билан бирга буддизм эътиқодига кўра суицид ҳодисаси эркин индивиднинг иродасига кўра ҳал қилинади. Яъни ўз жонига қасд қилиш қораланмаган. Лекин исломда вазият умуман бошқача. Исломга кўра инсоннинг жони ўзига тегишли эмас. У худдики Тангри берган омонатдек қаралади. Демак жонни берган ўзи олади. Инсонни ўз жонига қасд

қилишга ҳаққи йўқдир. Яна у энг катта гуноҳлардан бири сифатида қабул қилингандир. Суицид борасидаги ўрта аср одамнинг қараши гуманизм даврига келиб ўзгарди. Бу даврга келиб инсон ва унинг ҳаётига қадрият сифатида қарай бошлади. Бу ҳолат 18 асрда инсоннинг табиий ҳуқуқларидан бири сифатида, яшаш ҳуқуқини қонун сифатида тасдиқлашга олиб келди. Эндиликда ўз жонига қасд қилганларни таналари омма олдида таҳқирланмаса ҳам, лекин барибир суицид ҳодисаси яхши кутиб олинмас эди. Хаттоки 1881 йилда Нью-Йорк штати қонунчилик палатаси томонидан агар ўз жонига қасд қилган одам омон қолса унга 20 йиллик қамоқ жазоси берилиши қонун билан тасдиқланиб қўйилди. Ҳозирги замон жамиятлари ҳам суицидга иллат сифатида қарайди. На дунёвий ва на диний нуқтаи назарга кўра бу ҳолат оқланмаслигига қарамай, ўз жонига қасд қилишнинг сони йилдан-йилга ошиб борапти. Фикримизни исботи сифатида Россиялик мутахассислар статистикасини келтиришимиз мумкин: "Шуни таъкидлаш керакки эркалар орасида, 1956 йилдан бошлаб 2005 йилгача эркалар орасида ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари 2 марта кўпайди (1 миллион аҳолига 296,3 дан 598,8 гача), ва бошқа заҳарланишлардан ўлим даражаси 3,5 барабар кўпайди (1 миллионга 78,4 дан 270,4 гача) аҳолиси). Бундан ташқари, худди шу даврда, аёллар орасида ўз жонига қасд қилиш даражаси ошди 24,6% (1 миллион аҳолига 75,2 дан 93,7 гача)..." [3. С. 52] Шу муносабат билан мазкур мавзу жуда кўп олимларни ўзига жалб қилиб келган. Хусусан улардан энг машҳурларидан бири бўлмиш француз файласуфи ҳамда социологи Эмиль Дюркгейм ижодига қисқача назар ташлаш бугунги ишимизнинг асосий мақсадидир.

Социология тарихида ўзига хос фигуралардан бири бўлмиш 19-20 асрда яшаб ўтган, француз мутафаккири Эмиль Дюркгейм (1858-1917) қизиқ бир назарияни илгари суради. Унинг фикрича иқтисодий ривожланиб бораётган жамият яъни капитализмнинг гуллаб яшнаши, социал ҳаётда фундаментал ўринга эга бўлган баъзи бир феноменларни инқирозга олиб келади. Нима сабабга кўра капитализм бизни бой қилиш баробарида, бахтли қила олмайди? Нимага иқтисодий яхши таъминланган жамиятларда суицид ҳолатлари, иқтисодий яхши ривожланмаган жамиятларга нисбатан кўпроқ? У бундай фикрларга ўзининг "Суицид" асари устида олиб борган статистик тадқиқотлар ёрдамида келган. Умуман у бу асарида ўринли савол қуяди. "Қанчалик социология фани суицид ҳодисаси билан шуғулланишга ҳақли? У индивидуал ҳодиса бўлса, у билан психология шуғулланиши керак эмасми? Аслида жонига қасд қилиш ҳаракати инсон фетл-атвори, темпарamenti, олидинроқ содир бўлган шахсий ҳаётидаги воқеалар билан боғлиқ эмасми?" [4. С. 12.]

Лекин унинг фикрича агар бу масалани ўзаро бир-бирига боғлиқ бўлмаган фактлар асосида тушинтириш ва унинг сабабларини фақатгина индивид билан боғлаш, тор маънодаги ёндошувдир. Аслида масалани, "sui generis" яъни бир-бирига боғланган ва узоқ муддатли ҳодисалар йиғиндиси сифатида ўрганиш лозимдир. Айнан мана шунинг учун ҳам ўз жонига қасд қилиш ҳодисаси социологиянинг объектига киради. Унинг фикрича социология фани гина суицид ҳодисасини тўлиқ қамраб олиб ўргана олади ва моҳиятини очиб бера олади.

Дюркгейм фикрича жамият ҳаётида содир бўладиган турли инқирозлар, суицид ҳолатини ошишига олиб келади. Шу билан бу инқирозлар тўлқинсимон ҳаракатга эгадир. "Шундай тўлқинлардан бири Европада 1948 йилдаги инқилобдан кейин содир бўлади. Хусусан Германияда 1866 йилдаги воқеалардан кейин содир бўлган бўлса, шундай тўлқинни Францияда 1860 йилда кўриш мумкин. Англияда

1868 йилда кўзга ташлана бошлаган." [4, С. 13] Бу йиллар бизга тарихдан маълум, бир ижтимоий тизимдан бошқа бир ижтимоий тизимга ўтиш давридир.

Қизиги шундаки, жамият қанча бой бўлса шунча руҳий инқироз сари йўл олади. Бу факт ҳозир ҳам деярли ўз кучида қолмоқда. Масалан унинг тадқиқотларига кўра "Францияда капитализм ривожланган сари, ўз жонига қасд қилишлар сони ҳам ортиб бормоқда. Буюк британия эса Францияга нисбатан иқтисодий яхши бўлганлиги учун, унда бу сон яна кўпроқ. Ривожланиш борасида Буюк Британиядан олдинда бўлган Данияда эса тўрт баробарига кўпроқдир." [4, С. 14.] Яна бу асарида файласуф суицид фақат гина ақлдан озган одамларда содир бўлиши мумкиндир, деган ўз замонасининг психологларига қарши чиқади. Умуман унга кўра суициднинг учга альтуристик, [2] эгоистик, [2] аномия [3] тури мавжуддир. Айнан мана шу тартибда улар инсоният тарихида содир бўлган.

Суициднинг альтуристик тури бу инсоннинг эътиқод, миллат, давлат, табақа, жамият ва ёки гуруҳлар учун ўзини қурбон қиллишидир. Бу ерда алоҳида инсоннинг ҳаёти умум ҳаётини яхшилаш учун қурбон бўлади ва бу ҳодисани ҳозирги кунда биз қаҳрамонлик деб номлаймиз. Чунки унинг ҳаёти умумжамяият ҳаётига сингиб кетади. Инсоннинг алоҳида мени йўқ бўлиб кетади, фақатгина жамият ва ёки у қурбон бўлмоқчи бўлган жамият ва ёки гуруҳ қолади холос. Шарқда бу яхши ҳолат яхши кутиб олинади. Сабаби Шарқ жамияти Ғарб жамиятига нисбатан ижтимоийлашгандир. Ва ёки рамзий қилиб айтганда Шарқда инсонни характер эмас характеристика белгилайди. Масалан ҳар бир иш жамият учун қанчалик фойдалилигига қараб баҳоланади. Мен аслида яхши мутахассис бўлишим шарт эмас, мени жамият яхши деб баҳоласа бўлгани ва б. Бундай мисолни кўндалик ҳаётимиздан кўплаб топишимиз мумкин. Агар мабодо инсон вазият тақазо қилганда суицидни амалга оширмаса у жамият томонидан яхши кутиб олинмайди одатда. Масалан уруш бошланганида аскар унда қатнашишни хоҳламаса у албатта жамият томонидан қаттиқ жазолангани каби. Чунки индивиднинг манфаати гуруҳ манфаатидан устун туриши мумкин эмас. Бундай жамиятларда индивиднинг қадри, шахси, манфаатлари етарли даражада эътиборга олинмайди. Бир сўз билан айтган альтуристик суицид бу қандайдир маънода мажбурийдир. Сабаби бу уша жамият учун қайсидир маънода қадрият сифатида тан олинган. Қадриятни бузишга эса ҳеч ки ҳақли эмас. Ҳиндларнинг одатларига кўра агар эри ўлса, хотини ҳам биргаликда дунёни тарк этиши лозим. Яъни хотинини ҳали тирик бўлишига қарамай эри билан биргаликда гулханда ёқишган. Агар аёл бундай альтуристик суицидга рози бўлмаса, у энг пастки кастага (чандал) туширилган. Шунинг учун ҳам бундай ҳолатлар деярли содир бўлмаган. Улар буни оддий ҳолат сифатида қабул қилиб чин кўнгилдан бажаришган. Ва ёки буни альпинистларнинг қўйидаги қондаси билан қиёслаш мумкин. Агар агар альпинистлардан биронтаси қояга осилиб қолса, фақат ва фақат осилиб қолган альпинистгина арқонни кесиши мумкин. Тепада турган ва ёки уни ушлаб турган шерги бундай қилишга ҳақли эмас. Бу қарорни альпинист ўз манфаати учун бошқаларни қурбон қилмаслик мақсадида қабул қилиши мумкин. Яна шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бундай жамиятларда ўзгани ўлдириш ҳам осон кечади. Сабаби агар инсон ўз жонига қасд қила олса у ўлимдан қурқмайди ва ўзгани жонига ҳам жамият учун жуда осонлик билан қасд қилиши мумкиндир. Альтуристик суицид қадрият сифатида тан олинган жамиятларда қаҳрамонлар, фидойи аскарлар ва шунга ухшаш бошқа инсонларни тарбиялаш психологик бирмунча осон кечади, бошқа жамиятларга нисбатан.

Иккинчи тоифа бўлмиш эгоистик суицид бу инсоннинг ўз ҳаёлида у шахс

сифатида жамиятга кўроқ нарса беришти, жамият унга бераётганига қараганда. Мана шу руҳи тушқунлик унинг ҳаётини фожевий тугатишга сабаб бўлиши мумкин. Яъни у агар ўз ҳаётига нуқта қўядиган бўлса, у ҳам ўзига ва ҳам бошқаларга яхшилик қилган бўлади. У энди ўзига раво кўрмаган нарсани, бошқага ҳам раво кўрмаслик керак деб уйлайди. Унга жамият шахс сифатида ҳеч нарса беролмаяптими, демак у ҳам жамиятнинг бир бўлаги сифатида бошқаларга ҳеч нарса бера олмайди. Шу ва бошқа шу каби ҳаёллар уни эгоистик суицидни бажаришга мажбурлаши мумкиндир.

Энг мавҳум ва тушунарсиз суициднинг аномия туридар. Бу инсоннинг реал имкониятларидан кўпроқ бўлган нарсага эга бўлиш фикрига келгандан кейин кўпинча содир бўладиган суицидир. Бунда инсон абсурд ҳолатига тушиб қолади ва яшаш у учун ортиқча бир машғулотдай кўринади. Масалан ҳозирги замонамизнинг "истеъмолпараст"лик касаллигига чалинган инсонларда ҳам, шундай психология доменантлик қилмоқда десак хато бўлмайди. Сабаби Дюркгейм айтганидек бизда иқтисодий ривожланиш билан параллел тарзда эҳтиёжларимиз ҳам ўсиб бормоқда. Лекин афсуски барча эҳтиёжларини қондиришга ҳамма ҳам қодир эмас. Мана шундай ҳолатларда инсон тушқунликка тушиши мумкиндир. Ва у учун энди яшашдан маъно қолмайди. Мана шундай ортиқча бўлган орзу-ҳаваслар гирдобига тушиш ҳолати уни ушбу суицид турига олиб келиши мумкин.

Дюркгейм ақлдан озган одамлар худкушлик ҳолатларини кўйдаги тўрта бир-биридан фарқ қилувчи турларга бўлиб ўрганиб чиқади. Яъни унинг айтишича ўз жонига қасд қилувчи руҳий хаста одамлар тўрт хил ҳолатда суицид ҳодисасини содир этиши мумкин.

I. Манякларча ўз жонига қасд қилиш: ўз жонига қасд қилишнинг бу тури галюцинациялар ва ёки алданишлар билан оғриган беморларга хосдир. Уларнинг мативацияси шарманда бўлмаслик, ва ёки митсик оламдан келган ғоялар билан боғлиқдир. Бу ҳолат кутилмаганда келиб, агар омадсиз тугаса яна кетиши мумкин. Яъни агар ўз жонига қасд қилувчи инсоннинг ҳаракати зое кетиб у омон қолса у буни тезда унутиб яна одатий ҳаёт тарзига ўтиши мумкиндир.

II. Меланхоликлар суициди: ўз жонига қасд қилишнинг бу тури руҳий тушқунлик ҳолатлари ва чуқур қағуга ботган одамларда учрайди. Бундай ҳолатда инсон ўзида бўлмайди ва ташқи дунё билан онгли алоқага кириша олмайди. Уни қанчалик руҳини кўтаришга ҳаракат қилманг, барибир фойдаси йўқ. Сабаби у энди ҳамма нарсани оқ-қора рангда кўра бошлайди. Лекин бу биринчи турдан фарқли улароқ, беморни бир дақиқага ҳам тарк этмайдиган уй-ҳаёллар билан боғлиқдир. Ўз жонига қасд қилиш фикри қайта-қайта беморнинг онгида тўғилаверади ва ҳар бир қайтарилганда янада кучлироқ мативация билан қайтади. Бундай вазиятларнинг охири кўпинча фожеа билан тугайди. Бунда у 14 ёшли қиз билан бўлган воқеани мисол тариқасида келтиради. Қиз бутунлай соғлом ота-онадан тўғилган. У 14 ёшга тўлганида уни шаҳарга ўқиш учун юборадилар, шунда уни соғинч азоби қийнайди ва у бутунлай тушқунлик кайфитига тушиб қолади. Лекин бошида у суицид ҳолатининг жиноят деб уйлаб уни амалга оширишни бир йил кейинга қолдиради. Аммо бир йилдан кейин уни ўз жонига қасд қилиш ғояси тўлиқ қамраб олади ва натижада у бир нечта муваффақиятсиз ҳаракатларни амалга оширади.

Бу турдаги инсонлар ўз суицид ҳақидаги фикрларини жуда хотиржам амалга ошира олишлари билан, бошқа тоифалардан фарқланиб турадилар. Улар ҳаттоки ўз ниятларини амалга ошириш учун, ҳийла ишлатиб бошқаларни чалғитишлари

ҳам мумкинدير. Муаллифнинг фикрича бу беморлар икки тоифага бўлинадилар. Яъни айримларда тезда содир бўлади, айрим касалларда эса сурункали давом этиши ҳам мумкинدير. Бу кўпинча беморнинг табиатига боғлиқ.

III. Обсесён (таъқиб қилиш) билан боғлиқ бўлган худкушлик. Бундай вазиятда инсонни ҳеч қандай сабабларсиз, тинимсиз суицид ҳақидаги хаёллар таъқиб қила бошлайди. Унда суицидга мойиллиги бўладию, лекин унга ҳеч қандай сабаб йўқлигини билиб туради. Лекин бу ирода ҳеч қандай соғлом хаёлларга буйсунмайди. Шу ўринда Дюркгейм бир шу тур касал билан чалинган бир беморнинг ўз психиатрига ёзган хатини келтиради. "Мен бир савдо билан шугулланувчи фирмада ишлайман. Ишим менга жуда ёқади. Лекин ҳар гал менга мурожаат қилганларида худдики бир бўшлиқни сезиб тураман. Ман шу бўшлиқ менни бир лаҳза ҳам тарк этмайди ва мени суицид ҳақидаги фикрларни чулғаб олади. Бир йил давомида мен шундай яшадим. Бошида у гуёки мавҳум фикрлардек эди. Аҳамият бермасдим. Ҳозир икки одирким у мени бутунлай маҳв этган. Лекин шу билан бирга менда суицидга асос йўқ. Сабаби мен соғломман, ҳаётимда ҳамма нарса ўз ўрнида. Аксига олиб оиламизда ҳам бундай касалга чалинганлар бўлмаган. Ҳаётимда бирон марта ҳам стресс ва ёки тушкунлик кайфиятига тушмаганман. Нормал ҳаётда яшаш ва уйнаб-кўлиш учун менда ҳаммаси етарли. Лекин бемор ҳаммасига нуқта қуйиш қарорига келади ва ўз жонига қасд қилишга ўриниб кўради. Лекин ўриниш мувафақиятсиз якун топади шу билан у хотиржам яна олдинги соғлом ҳаётига қайтади. Агар бемор шу ишга бир марта қўл урса ва ҳаракатлари мувафақиятсизлик билан тўгаса у вақтинча ва ёки бутунлай соғайиши мумкинدير." [4, С. 21]

IV. Беихтиёр содир этилувчи суицид. Бу турда бемор тусаттан ўз жонига қасд қилади. Бу турнинг учинчи турдан фарқи ҳам айнан мана шундадир. Бунда бемор ойлаб ва ёки йиллаб ўз жонига қасд қилишни режалаштириб юрмайди. Суицид ҳақидаги қарор енгилмас даражада кучли келади ва беморда уни амалга оширишдан бўлак бошқа чора қолмайди. Касалликни юқорида номлари келтириб ўтилган турларида ўз жонига қасд қилишга мантиқсиз бўлса ҳам сабаб қидиради ва у сабаб албатта топилади. Бу турда эса бемор шу даражада заифлашиб қоладикки унга сабабнинг кераги йўқ. У яна шу даражада тез содир бўладикки, ҳатто беморнинг ўзи ҳам нима бўлаётганини тўлиқ ангал олишга улгуролмайди. Уларнинг ўринишлари мувафақиятсиз тугаган олиб борилган суриштирувлар шуни кўрсатадикки, улар нима учун бундай қилганини ўзлари ҳам билмаслиги ва ёки олдин бундай фикр ҳеч қачон безовта қилмаганлигини айтишган. Агар касаллик кучсизроқ формада келса улар келаётган хавфни сезишлари ва уни олдини олишлари мумкин.

Бир сўз билан айтганда суицид ҳолатларининг ҳаммаси ҳам ақлдан озган инсонлар билан боғлиқ эмас Дюркгеймнинг айтишича. Ундай фикр нормал инсонлар билан ҳам содир бўлиши мумкин. Фақат ақлдан ва руҳан носоғлом одамлардагина бундай ҳодиса содир бўлиши мумкин ва ушбу ҳодисанинг сабабларини у содир бўлишидан унчалик ўзоқ бўлмаган воқеалардан қидириш хатодир.

Дюркгейм жамиятни тадрижий жихатдан икки даврга, яъни механик бирдамлик даври ва органик бирдамлик даврига бўлиб ўрганади. Механик бирдамлик даври, қадимги даврдан то капитализмгача бўлган даврни ўз ичига олиб, унда ҳар бир шахс жамиятнинг махсули бўлган ва тўлиқ унинг қоидалари асосида яшаган. Органик бирдамлик давр эса капитализм даври бўлиб, унда шахсга алоҳида бир система ва ёки жамиятдан алоҳида феномен сифатида қарала бошлаган [5, С.54,55]

ва натижада қўйдаги бешта муаммога дуч келган.

Биринчидан: ИНДИВИДУАЛИЗМ бу қадриятларнинг инқирозга учраши билан боғлиқ бўлиб, олдинги одамлар ўзидан олдинги аجدодлари яратиб кетган қоидалар ва социал ирархияга сўзсиз амал қилиб, ҳеч қандай руҳий исёнларсиз бахтли яшаган бўлса. Эндиликда капитализмга келиб эса, улар ўз қадриятлари, эътиқодлари, ва жамиятдаги мавқеини ўзи ҳал қиладиган бўлди. (Бугунга 21 асрга келиб ҳатто ўз жинсини ҳам ўзи танлайдиган бўлишди.) Агар омади келса бу яхши албатта, агар омади келмаса бунга унинг ўзи айбдорлигини тан олади ва ўз-ўзини кечира олмай охири бахтсизлик билан якун топади. Олидинлари эса хато қилишга асос йўқ эди, чунки ҳаммаси гуёки олиднги авлод томонидан тўғри белгилаб қўйилган эди.

Томас Гоббс ва Руссонинг фикрича жамият ва индивид мақсадлари нафақат бир-бирига мос эмас, ҳатто қарама-қаршидир. Мана шу қарама-қаршилиқ натижасида индивид қурбон бўлмаслик учун, ўз "эго"сини яшириши лозим бўлади. Шундагина улар ўзаро келишиб, тўзилган шартномага кўра яшай оладилар. [6, С.67]

Иккинчидан: "ОРТИҚЧА УМИД"лар инсонлар энди эҳтиёжларини бошқара олмай қолди ва бунга турли рекламалар уларга ёрдам бериб келмоқдалар. Бир сўз билан айтган инсонлар эндиликда истеъмолпарастлик касалига чалиниб қолдилар. Уларнинг бахтсизлиги ўз нафслари чегарасининг кенгайиб кетканлигидадир.

Учинчидан: "ҲАДДАН ТАШҚАРИ КЎП ЭРКИНЛИК" бунда капитализм олдинги жамият қабул қилган умум мажбуриятларни яъни оила қуриш, фарзанд тарбияси ва ҳоказоларни тан олмайди ва бу мажбуриятларни ҳар ким ўзига қулай бўлган тарзда амалга оширади. Олдинги инсонлар қайси жамиятда тўғилишига қараб, ўз-ўзига жамият олдиндан амалларга қараб чекловлар қуя олган. Ҳозирга келиб эса улар яъни индивидлар мана шу чекловларни буза бошлади. Энди инсонларга ўзлари яшаб турган жамият қўйган талаблар оғирлик қила бошлади. Бунинг оқибати эса улар керагидан ортиқча бўлган эркинликка эришдилар.

Тўртинчидан: АТЕИЗМ капиталистик жамиятлар асосан динсиздир. Олдинги жамиятда дин муҳим бир функцияни бажарар эди. У инсонларни бирлаштирар, тинчлантирар ва ўзини бахтли ҳис қилишга бир қанча асослар топиб берар эди. Бир сўз билан айтганда ҳаётларидан маъно топиб бера оларди. "Ҳар қандай дин учун шу нарса характерлики, уларга ишонувчи кишилар гуруҳи иштирок этадиган доимий такрорланувчидиний маросимлар ва урф-одатлар мавжуд бўлиб, ўтказиладиган бу расм-русмлар туфайли уларда гуруҳий ҳамкорлик юзага келади ва у мустаҳкамланиб боради." [7, С.600] Лекин капитализм уни инкор қилиши билан биргаликда ўрнига эквивалент топиб бера олмади. "Динга эквивалент сифатида фанни қўймоқчи бўлди, лекин иш бермади. Фан оммани ўзига жалб қила олмади. Яъни Дюркгейм нуқтаи назарига кўра дин ва ғоя синонимлардир. Иккаласи ҳам инсонларни бирлаштириш учун хизмат қилади." [8, С.499]

Бешинчидан: "МИЛЛАТ ВА ОИЛА ИНСТИТУТЛАРИНИНГ КУЧСИЗЛАНИШИ" ҳозирда инсонлар учун на миллатни ва на оилани қадри бор. Улар бундай туйгуларни эркинликни бугувчи занжир деб аташмоқда. Ҳозирги инсон ўзидан мукамалроқ бўлган қандайдир тизимнинг таркибий бир элементлигини тан олмайди. Шунинг учун ҳам миллат қаҳрамонлари борган сари камайиб бормоқда. Буни охири эса бахтсизликдир.

Хулоса

Минг афсуски бизнинг мамлакатимизда ҳам бундай иллат тез-тез учраб туради. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг 2018 йилги маълумотларига қараганда Ўзбекистон 183 та мамлакат ичида суицид борасида 99 ўринни эгаллаб турибди. Марказий Осиё мамлакатлари ичида эса Қозоғистондан кейинги иккинчи баъзи йиллари эса учинчи ўринни эгаллаб келмоқда. Демак вазият яхши эмас. Ва ачинарлиси шундаки унинг ёши ёшариб бормоқда. Айниқса ўсмирлар билан бу масалада эҳтиёт бўлиб муомала қилиш лозим. Бу эса Дюркгейм асарлари ҳозир ҳам ўз аҳамиятини юқотмаганидан ва қолаверса жамиятимизда психологларга эҳтиёж катталигидан дарак беради.

Жамият аъзоларининг бирдамлиги юқорида келтириб ўтилган иллатларни олдини олиши мумкин. Бунда ҳар бир миллат урф-одатлари, эътиқоди, қадриятлари ва оила институти катта рол уйнайди. Шарқ мамлакатларида, хусусан Ўзбекистонда ҳам бу масалага давлат миқёсида аҳамият бериб келинади. Бунинг яққол мисоли сифатида жорий йилнинг феврал ойида ташкил этилган "Маҳалла ва оила масалалари вазирлиги"нинг ташкил этилишини келтиришимиз мумкин. Бу вазирлик ўз фаолиятини, юқоридаги иллатлар оқибатида келиб чиқадиган социопсихологик инқирозларни олдини олишга қаратади. Шу ерда динни функциясини ҳам алоҳида таъкидлаш лозимдир мутахассисларнинг айтишича эътиқодли жамиятларда, атеист бўлган жамиятларга қараганда худкушлик ҳолатлари анча пастроқдир. Диннинг психологик функцияси мана шундай вазиятларда ўзини кўрсатади. Биз катталар кейинги авлодда бундай иллатлар кўпайиб кетмаслигига масъуллигимизни унутмаслигимиз лозим.

Иқтибослар / Сноски /References:

1. Дудник С.И. Парадигмы истерического мышления XX века: очерки по современной философии культуры. СПб.: 2001. С. 132.
2. Чхартишвили Г.Ч. Писатель и самоубийство. Изд. 1-е.-М.,1999. С - 86.
3. Разводовский Ю.Е., Зотов П.Б. Суициды и смертность от прочих отравлений: сравнительный анализ трендов. Сибирский вестник психиатрии и наркологии. 2019; 2 (103): 47-54.
4. Э. Дюркгейм. Самоубийство-"Издательство АСТ", 1897. С-12, 13, 14, 21.
5. А.И. Кравченко, В. Ф. Анулин. Социология. Учебник для вузов. - Питер.: 2008. С 54-55.
6. Эмиль Дюркгейм. Социология. Ее предмет, метод и назначение. ИСТОРИЯ СОЦИОЛОГИИ В ПАМЯТНИКАХ. Серия основана в 1993 г. С - 67.
7. Тузувчи ва масъул муҳаррир: Қимиддин Назаров. Фарб фалсафаси. Т.: 2004. Б - 600.
8. А.Г.Спиркин. Философия. - М.: 2004. - С. 499.